

УДК 343.3

*Мошняга Любов Володимирівна,**кандидат юридичних наук,**доцент кафедри правознавства**Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»**moshnyaga_lv@ukr.net**Леонідова Олена Олексіївна,**кандидат юридичних наук,**доцент, завідувач кафедри правознавства**Центральноукраїнського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»**leonidova1984@rambler.ru*

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ДОРАДЯНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВУ ОХОРОНУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Актуальність дослідження викликана необхідністю теоретичного обґрунтування застосування норм кримінального закону, який передбачає відповідальність за злочини проти держави і аналізом розвитку дорадянського законодавства про кримінально-правову охорону конституційних основ національної безпеки.

Ключові слова: злочин, держава, національна безпека, Кримінальний кодекс.

Mosnyaga L., Leonidova O. HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF DEVELOPMENT OF DORADIAN LEGISLATION ON CRIMINAL LEGAL PROTECTION OF THE CONSTITUTIONAL FRAMEWORKS OF NATIONAL SECURITY

Relevance of the study is caused by the need for a theoretical justification for the application of the norms of the criminal law, which implies responsibility for crimes against the state and analysis of the development of the pre-Soviet legislation on the criminal-law protection of the constituent foundations of national security.

Key words: crime, state, national security, criminal code.

Постановка проблеми. Конституцією України встановлений порядок захисту конституційного ладу, території України, виконання представниками влади своїх службових повноважень, порушення якого може створювати загрозу конституційним основам національної безпеки України. Посягання на конституційні основи національної безпеки тягне кримінальну відповідальність за ст.ст. 109, 110 та 112 КК України.

Саме високим рівнем суспільної небезпечності цих злочинів обумовлена необхідність підвищення ефективності боротьби з ними, що передбачає правильну, безпомилкову юридичну кваліфікацію вчиненого.

Незважаючи на те, що кількість вчинених злочинів проти держави серед інших злочинів займає незначне місце, вони залишаються і будуть залишатися в майбутньому групою найбільш суспільно небезпечних діянь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо злочинів проти основ національної безпеки України розглядалися у роботах таких українських вчених як В.Ф.Антипенко, О.Ф. Бантишев, В.О.Глушков, В.П.Ємельянов, В.А. Ліпкан, М.І.Мельник, В.О.Навроцький, А.В.Савченко, В.Я.Тацій, М.І.Хавронюк, О.В.Шамара та ін. При цьому наукові дослідження у цій сфері останнім часом значно активізувалися, в тому числі щодо злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. Зокрема, захистили кандидатські дисертації О.С. Сотула «Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча» (2003 р.) та І.В. Діордіца «Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (2008 р.).

Формулювання цілей статті. Автори поставили за мету провести історико-правовий аналіз радянського законодавства з метою дослідження розвитку кримінально-правової охорони конституційних основ національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. У структурі злочинності ці злочини за кількісними показниками постійно посідають останнє місце, але це не знижує їх суспільної небезпечності, ступінь якої полягає не в кількісних показниках цієї категорії злочинності, а в якісній характеристиці кожного окремого злочину, вчиненого проти держави.

Законодавчий аспект поняття злочинів проти держави у незалежній Україні на сьогодні логічно завершився їхнім трансформуванням у злочини проти основ національної безпеки України, а тому слід дослідити цю проблему із сучасних позицій.

Серед видів злочинів, передбачених «Руською правдою», немає злочинів проти держави. Проте це не означає, що виступи проти княжої влади проходили безкарно, чи їх не було. Просто в таких випадках застосовувалася безпосередня розправа без суду і слідства. Особа самого князя (об'єкта злочинного посягання) розглядалася як звичайна фізична особа, яка відрізнялася від інших лише більш високим суспільним становищем та відповідними привілеями. Тобто на тому етапі ще не існувало абстрактного розуміння держави і її інтересів, шкода державі ототожнювалася зі шкодою князю, і зазіхання супроти князів розглядалися лише як тяжкі діяння. Об'єктами злочину були особа, майно, державний закон, звичаї, релігійно-моральні настанови.

У зв'язку з поступовим посиленням ролі держави і державної влади, яка все активніше втручалася у процес як оцінки злочинних діянь, так і визначення міри покарання за них, істотно змінилися і основні погляди на покарання за злочин. З кінця XIV ст. стала розвиватися законодавча діяльність литовських князів. Вони видавали так звані привілеї (від лат. *privata lex* – приватний закон). Згодом у вжиток увійшли нові назви законодавчих актів – постанови, установи, ухвали.

Першою спробою кодифікації став Судебник Великого князя Казимира 1468 р., складений урядовцями-правниками його канцелярії та затверджений на провінційному сеймі у Вільнюсі.

Другою ґрунтовнішою кодифікацією був перший Литовський статут 1529 р., створений при Сігізмунді I, детально обговорений і затверджений сеймом у Вільнюсі. Статут мав 13 розділів, розбитих на артикули (статті). Містив норми цивільного, зобов'язального, земельного, державного, кримінального права. Вже в 1544 р. на сеймі постало питання про його перегляд. У 1566 р. Затверджено нову його редакцію, відому під назвою другого литовського статуту. Люблінська унія викликала нові зміни і доповнення статуту, а у 1588 р. затверджено третій Литовський статут.

Кримінальне право мало відкрито нерівний характер. Проявлялось це в тому, що життя, майно, честь феодалів захищались посиленними карами. У ранній період Литовське право не знало поняття злочину. Існувало поняття «шкоди» або «кривди». Потім з'явилося поняття «виступ», «гвалт», «злочинство».

Існувала розроблена система злочинів і покарань. Найважчими були злочини проти держави і релігії. До перших відносились образа, зрада, бунт, здача замку ворогові, образа суду. За ці злочини, а згодом – і за розбій, насильництво, крадіжку, злочини проти сім'ї та моралі, за військові злочини загрожувала, як правило, смертна кара [1].

Звільнення від польського панування сприяло швидкому політико-правовому розвитку України, що привело до утворення держави, яка проіснувала 135 років (1648 – 1783 рр.). Українська держава – Гетьманщина – досягла значних економічних і політичних успіхів. Політико-правові наслідки приєднання Гетьманщини до складу Московської держави неоднозначні й суперечливі. Право Гетьманщини вирізнялось достатньо високим рівнем юридичної техніки: в ньому подані визначення багатьох правових термінів – злочин, право власності, договір, контракт, завдаток, застава, заповіт та ін. У період Гетьманщини відбулися значні зміни у кримінальному праві.

Злочини поділялися на державні, проти православної релігії, військові, проти порядку управління та суду, проти особистості, майнові, проти моралі. Державні злочини вважались найнебезпечнішими. Особливо тяжким злочином була державна зрада. Починаючи із XVII ст., її поняття розширюється. Під зрадою розуміли перехід на бік ворога, що кваліфікували як злочин проти Гетьманщини, її народу й Московської держави. Особливо тяжкими злочинами вважались посягання на життя і здоров'я царя та його сім'ї, образа монарха, осуд його дій та намірів. За вбивство чи поранення монарха або членів його родини передбачалось покарання у вигляді: позбавлення майна, честі, тортур й смерті. Замах на життя монарха з допомогою чаклунства чи отрути карався тортурами та спаленням живцем. З поширенням на територію Гетьманщини загальноросійського законодавства у другій половині XVIII ст. стало використовуватись і таке покарання, як каторга [2].

У дожовтневий період поняття державних злочинів містилося в «Уложениях о наказаниях уголовных и исправительных» Російської імперії в третьому розділі «О преступлениях против Священной Особы Государя Императора и Членов Императорского дома». Будь-яке неправомірне посягання на існуючий в державі юридичний порядок являє собою посягання на саму державу, від охороною якого знаходиться цей порядок [3].

Перший після жовтневих подій 1917 року Кримінальний кодекс СРСР прийнятий тільки в 1922 році, тобто протягом п'яти років каральні органи «першої у світі держави робітників і селян» керувалися у своїй діяльності декретами (здебільшого надзвичайними) і революційною правосвідомістю, що, як тепер зрозуміли, не має нічого спільного з цивілізованістю.

При цьому прийнятими декретами, які встановлюють відповідальність, як правило, надавалася зворотна сила, що мало місце, приміром, у декреті Ради Народних Комісарів №41 «Про хабарництво» [4].

У період з 1917 по 1921 роки в Україні змінилося три влади. Кожна влада – і Центральна Рада, і Гетьманат, і Директорія – створювали своє законодавство, яке б охороняло державу і карало за злочини проти неї.

Так, 5 березня 1918 року був виданий Закон про покарання всіх учасників війни і повстання проти Української Держави [5], яким передбачалося, що всі кому буде судом доведено, що вони після 12 січня (опублікування IV Універсалу) брали участь або допомагали у війні Росії з Україною і повстанню проти Української Народної Республіки, втрачають право на громадянство УНР і караються висилкою за межі держави.

Ще передбачалося посилення кримінальної відповідальності за насильницьке посягання на зміну існуючого державного ладу, відторгнення від держави будь-якої її частини, зміщення органів верховної влади або позбавлення їх можливості мати цю владу [6].

Друга фаза української державності – доба Гетьманату – розпочалася з приходу до влади генерала Павла Скоропадського. Передумовою цієї події був конфлікт між урядом УНР і німецьким командуванням [7]. Саме тому 26 липня 1918 р. була затверджена «Постанова про деякі тимчасові заходи щодо охорони державного порядку і громадського спокою» [8].

За часів Гетьманату для боротьби зі злочинами проти держави використовували кримінальне законодавство Російської імперії. Але було запроваджено і власні закони, зокрема Тимчасову постанову «Про міри проти осіб, які загрожують державній безпечності Української Держави та її правопорядкові» [8].

У законодавстві Директорії є ще один дуже важливий акт щодо злочинів проти держави. Це Закон про кримінальну відповідальність за діяння проти національного розвитку українського народу, який був виданий 22 жовтня 1920 року.

Суспільно небезпечні діяння, які за часів Центральної Ради кваліфікувалися як злочини, можна поділити на кілька груп: проти держави – зрада, шпигунство, дії, спрямовані на насильну зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, пропаганда війни; злочини проти власності; проти особи; господарські; службові [9].

Одним із так би мовити «шедеврів» революційної правотворчості вважався циркуляр касаційного відділу ВЦВК від 6 жовтня 1918 року, де були окреслені склади контрреволюційних злочинів. До згаданих злочинів згідно з циркуляром належало, приміром, дискредитування влади, іменоване відтепер контрреволюційною агітацією і пропагандою [10].

Кримінальний кодекс СРСР 1922 року становив собою наступне: перший розділ його Особливої частини, який передбачав відповідальність за державні злочини, поділявся на дві частини: «Про контрреволюційні злочини» і «Про злочини проти порядку управління». Згодом саме ця група злочинних діянь була названа особливо небезпечними державними злочинами, особливо небезпечними злочинами проти держави.

Контр-революційним злочином, що являє собою не що інше, як один із видів більш широкого поняття – «злочинів державних» - приділяється особлива увага в Кримінальних кодексах окремих радянських республік, і цей розділ – поряд із другою групою «Злочинів державних», що має назву «Особливо для Союзу ССР небезпечні злочини проти порядку управління», - регламентується не в порядку партикулярного республіканського законодавства, але законодавством загальнорадянським.

Радянська влада оголошувала державним злочином всяке діяння, яке прямо чи побічно направлено на підрив чи послаблення влади, і так само –на підрив чи послаблення зовнішньої безпеки Союзу ССР та «основних господарських, політичних та національних завоювань пролетарської революції».

Що стосується законодавства західно-європейських держав, то ні проект швейцарського Кримінального Кодексу 1918 року, ні німецький проект 1925 р. не згадує про посягання на економічний лад, як про об'єкт державних злочинів. І лише в останньому із західно-європейських проектів кримінального законодавства, - в пояснювальній записці до чехо-словацького проекту 1926 р. говориться, що під політичними злочинами розуміються посягання, що мають за мету змінити політичну та господарську системи управління [11].

У 1922-1923 рр. майже за аналогією з КК СРСР 1922 року створюються і ухвалюються кримінальні кодекси «молодших сестер» - республік: Української, Грузинської й Азербайджанської, котрі цілком відтворюють поняття контр-революційного злочину зі статті КК СРСР про контр-революційні злочини.

Попередня редакція КК 1922 р. вважала контр-революційними тільки такі діяння, які мали за мету повалення радянської влади та її уряду. Але вже рік потому, досвід життя показав, що контр-революційні діяння можуть бути направлені не тільки на повалення встановленої влади, але також і на її підрив та послаблення.

25 грудня 1958 року друга сесія Верховної Ради СРСР V скликання прийняла Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». З кримінального законодавства було вилучено поняття «контр-революційний злочин».

Кримінально-правова термінологія СРСР і союзних республік відтоді містить термін «державні злочини» («особливо небезпечні державні злочини» - перший розділ першої глави згаданого Закону; «інші державні злочини» - другий розділ цієї ж глави).

Статті КК УРСР, що передбачали відповідальність за особливо небезпечні державні злочини, було дещо осучаснені. Так, раніше, Кримінальний кодекс УРСР 1989 року був доповнений статтею 62-1 «Заклики до вчинення злочинів проти держави» [12], яка Указом від 17 червня 1992 року з КК була виключена.

Згодом Законом України від 11 жовтня 1991 року істотно змінена стаття 62 КК, що передбачала відповідальність за заклики до насильницького повалення чи до зміни державного і суспільного ладу, а також заклики чи інші дії, спрямовані на порушення територіальної цілісності України [13].

Вже після прийняття Закону України від 17 червня 1992 року до цієї статті КК 24 грудня 1993 року були внесені істотні зміни, вона одержала назву: «Посягання на територіальну цілісність України» [14].

Висновки. Слід зазначити, що у вказаних законах законодавець намагався виходити з економічних, політичних і соціальних реалій, прагнучи максимально наблизити КК до правового поля міжнародного цивілізованого співтовариства, орієнтованого, в першу чергу, на захист, забезпечення безпеки загальнолюдських цінностей. Разом з тим життя вимагало створення нового КК незалежної України, який був прийнятий Верховною Радою 5-ого квітня 2001 року. А 1 вересня того ж року КК України набрав чинності. Склади злочинів проти конституційних основ національної безпеки України передбачаються у Розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України, який має назву «Злочини проти основ національної безпеки України».

Список використаних джерел:

1. Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Суспільно-політичний лад і право України у складі Литовської держави та Речі Посполитої. Учбовий посібник. Івано-Франківськ, 1996. С.30, 31,33,34.
2. І.Й. Бойко Держава і право Гетьманщини. Навчальний посібник. Львів «СВІТ», 2000. С.100, 101,107,108.
3. Преступления государственные (Политические, против порядка управления и по службе).-Записки по уголовному праву. Киев.-Лито-Типография И.И.Чоколова, Фундуклеевская ул., д.№22, 1904. С.3.
4. Известия Всероссийского ЦИК СНК.-№93.-1918.-12 мая.
5. Вісник Ради Народних Міністрів УНР.-1918.-15 березня.
6. Кісілюк Е.М. Злочини проти держави в період українського державотворення (1917-1921рр.). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. №1. 2002. С.17-19.
7. Кісілюк Є.М. Кримінальне законодавство доби Гетьманату. *Держава і право*. Збірник наукових праць (юридичні і політичні науки). Випуск 13. 2001. С.418-424.
8. Державний вісник. 1918. 1 серпня.
9. Кісілюк Є. Кримінальне законодавство доби Центральної Ради. Науково-практичний збірник. *Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених*. Додаток до журналу «Міліція України». К., 2001. С.101.
10. Пионтковский А.А., Меньшагин В.Д. Курс советского уголовного права. Особенная часть. Т.І. М.: Государственное издательство юридической литературы, 1955. С.118.
11. Трайнин А.Н. Уголовное право. Часть особенная. Изд. 2-е. М.1927г.,стр. 58, параграф 54; А.А. Пионтковский Контр-революционное преступление в УК РСФСР (напеч. в журн. «Сов. право».1924г.- №2,3).
12. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. №4. с.148.
13. Голос України. 1991. 30 жовтня.
14. Голос України. 1994. 21 січня.

REFERENCES

- 1.Tyshchuk B.I., Vivcharenko O.A. (1996). *Suspilno-politychnyi lad i pravo Ukrainy u skladi Lytovskoi derzhavy ta Rechi Pospolytoi [The social-political system and the right of Ukraine in the composition of the Lithuanian state and the Commonwealth]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
2. Boiko I.I. (2000). *Derzhava i pravo Hetmanshchyny [State and Law of the Hetmanate]*. Lviv «SVIT» [in Ukrainian].
3. *Prestupleniia gosudarstvennye Politicheskie protiv poriadka upravleniia i po sluzhbe. Zapiski po ugovornomu pravu [State Treasury (Political, against the order of management and service). Criminal Law Records]*. (1904). Kiev [in Russian].
4. Izvestiia Vserossiiskogo TSIK SNK [Proceedings of the All-Russian CEC of the Council of People's Commissars]. (1918). [in Russian].
5. Visnyk Rady Narodnykh Ministriv UNR [Bulletin of the Council of People's Ministers of the UPR]. (1918). [in Ukrainian].
6. Kisiliuk E.M. (2002). Zlochyyny proty derzhavy v period ukrainskoho derzhavotvorennia (1917-1921rr.) [Crimes against the state during the period of Ukrainian state formation (1917-1921)]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav Ukrainy – Scientific herald of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine*,1,17-19 [in Ukrainian].
7. Kisiliuk Ye.M. (2001). Kryminalne zakonodavstvo doby Hetmanatu [Criminal legislation of the Hetmanate] *Derzhava i pravo – The state and law.-Collection of scientific works (legal and political sciences), 13, 418-424* [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi visnyk [State Gazette]. (1918) [in Ukrainian].
9. Kisiliuk E.M. (2001). Kryminalne zakonodavstvo doby Tsentralnoi Rady [Kisilyuk The Criminal Legislation of the Central Rada]. *Naukovo-praktychnyi zbirnyk – The Scientific and Practical Collection*. Actual problems of law sciences in researches of scientists. Appendix to the "Police of Ukraine" magazine (p. 101). K. [in Ukrainian].
10. Piontkovskii A. A., Menshagin V. D. (1955). *Kurs sovetskogo ugovornogo prava. Osobennaia chast [Course of Soviet Criminal Law. A special part]*. M.:Gosudarstvennoe izdatelstvo iuridicheskoi literatury [in Russian].
11. Trainin A. N. (1924). *Ugovornoe pravo. CHast osobennaia [Criminal law. Part is special]*. [in Russian].
12. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR [Information from the Verkhovna Rada of the USSR]. (1989). [in Ukrainian].

13. Holos Ukrainy [Voice of Ukraine]. (1991). [in Ukrainian].
14. Holos Ukrainy [Voice of Ukraine]. (1994). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.09.2018